

ELŐSZÓ

A hazai napilapok, politikai magazinok rendszeresen jelentetnek meg s időnként televíziós, rádiós hírműsorok is közölnek közvélemény-kutatási eredményeket a pártok támogatottságáról, a vezető politikusok népszerűségéről, a társadalmi-politikai intézmények iránti bizalomról. Mindez nem korlátozódik a választásokat közvetlenül megelőző időszakokra, s ez is arra utal, hogy viszonylag széles körű érdeklődés kíséri a választói magatartás, a politikai közgondolkodás alakulásáról szóló információkat.

Ezzel a figyelemmel ugyanakkor nem párosul kellő tájékozottság az ilyen jellegű adatok kezelése, értelmezése terén. Bizonyos konvenciók ugyan kialakultak a nyomtatott sajtóban az eredmények alapjául szolgáló felvételek módszertani (minta, időpont stb.) paramétereinek közlésére vonatkozóan, ezek azonban az elektronikus sajtó közleményeire vagy az interneten közvetített újabb típusú kommunikációs eszközökre már nem terjednek ki, nem beszélve arról, hogy a szóban forgó kiegészítések szűkre szabott keretei önmagukban is csak korlátozott felvilágosításra adnak lehetőséget. A módszertani kérdések megbeszélésére rendszerint csak a választási kampányok kiélezett – és ilyen kérdések szakszerű megvitatására csak kevéssé alkalmas – időszakaiban, vagy esetenként egyes intézetek eredményei közti kirívó eltérések, netán olyan fiaskók alkalmával kerül sor, mint amilyent a 2002-es parlamenti választások esetében tapasztalhattunk.

A demoszkoipiai kultúra fejlesztésében jelentős feladat várna azokra a szerkesztőkre, újságírókra, akik véleménykutatási eredményekkel rendszeresen foglalkoznak. A tapasztalatok szerint egyelőre meglehetősen kevesen vannak, akik az angolszász irodalomban precision journalism fogalmával jellemzett „precíziós” tényújságírás ilyen elemeit kellően magas szinten birtokolnák; a sajtóhibák nagy száma, esetenként szemet szűrőan hibás adatok,

az eredmények téves értelmezése is a hiányos újságírói ismeretekről árulkodnak. Talán ez a körülmény is egy, az ilyen típusú módszertani kérdéseket előtérbe állító kötet megjelentetése mellett szól.

A választói magatartás vizsgálatának módszertani kérdéseire valójában szakmai berkekben sem jut akkora figyelem, mint amennyit akár ezek tágabb politikai implikációi, akár számos vonatkozásban maguk e kérdések bonyolultsága indokolna. Ahogy ma már nemzetközi tapasztalatok is szólnak erről, a minőségi vonatkozások iránti figyelem mérséklődését részben a kereslet tömegessé válása, részben a megrendelői igények – ilyen szempontok iránt kevésbé fogékony – szűk fókusza is magyarázza. Ezzel együtt, ma is számos olyan – kereskedelmi vagy nonprofit alapon fenntartott – intézmény működéséről tudunk a magas szintű empirikus társadalomkutatás körülményei között (hogy csak néhány kiemelkedőt említsünk ebből a sorból, a National Election Studies, a Survey Research Center, a NORC az Egyesült Államokban, a ZUMA, vagy az Institut für Demoskopie Németországban), amelyek rendszeresen végeznek módszertani kutatásokat, tesztelnek újabb módszereket, eltérő technikákat, s amelyek kutatási költségvetésük igen számottevő hányadát fordítják az ilyen típusú tevékenységre. Az ilyen irányú alapok lényegesen alacsonyabb szintje mellett hazai körülmények között nagyságrenddel szűkebb a módszertani kutatások volumene és tematikai spektruma, s kis túlzással úgy is fogalmazhatnánk, hogy – a szerencsére továbbra is meglévő – ilyen kérdések iránt érdeklődő kutatók szinte szabad idejükben foglalkoznak ezzel.

E kötet előzményeire utalva, 2005-ben jelent meg a Törések, hálók, hidak című kötet, amely a DKMKA választási projekt sorozatának első nagyobb produktumaként a hazai választói magatartás és a politikai tagoltság empirikus összefüggéseit vizsgálta.¹ Míg ebben a munkában a választói viselkedés tartalmi kérdései szociológiai és politológiai vonatkozásai álltak a középpontban, a jelen kötet az ezzel kapcsolatos módszertani kérdéseket tűzi napirendre. Már a kutatás folyamatában is számos olyan metodológiai, technikai probléma merült fel, amelyek nem csak eseti jellegűnek mondhatóak, hanem az ilyen típusú társadalomkutatási felvételek állandó dilemmái. A politikai viselkedéssel, pártpreferenciákkal kapcsolatos kérdéseknek sajátos töltést ad szinte állandó aktualitásuk, s nem csak a köztük meglévő eltérések kapnak

¹ A tématanács kereteiben kialakult együttműködés vezetett 2004-től a Magyar társadalom beilleszkedése az Európai Unió politikai rendszerébe című projekthez, amely a jelen kötet megjelenését is támogatja. A 5/079/2004 számú NKFP-projektre a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal döntése alapján, az innovációs alaphoz tartozó támogatás felhasználásával került sor.

esetenként megkülönböztetett figyelmet, hanem a különböző típusú válaszadások időről időre a tényleges aktusokkal, a voksok valóságos eloszlásával is szembesítik a kutatási eredményeket. Ez a sok tekintetben kivételes helyzet – a fokozott közfigyelem és a valóság tesztjének rendszeres ismétlődése – egyben erőteljes kihívás az ilyen kérdésekkel foglalkozók számára. A közvélemény-kutatások széles nemzetközi mezőnyét tekintve is, az elmúlt időszakban számos tekintetben nehezedtek a mérés feltételei, ami egy-egy – a korábbinál alighanem gyakoribb – esetben az előrejelzések kudarcában is megnyilvánult.

Ezek az előzmények is közrejátszottak abban, hogy kutatási elképzelésünkben a tartalmiak mellett a módszertani vizsgálati szempontoknak is prioritást adtunk. Valójában a társadalomkutatás tartalmi és módszertani kérdései nehezen választhatók el egymástól, s esetenként megjelenése, meghonosodása egy új kutatási terület térhódítását kíséri.

A 2003-as alapfelvétel során mind a minták kialakításánál, mind a kérdőívek összeállításánál nagy fontosságot tulajdonítottunk a módszertani kérdéseknek; a jelen kötet ezekről a kezdeményezésekről is számot ad. Több közvélemény-kutató intézet bevonása és több kérdőív-változat (alminta) alkalmazása különféle mérőműszerek, technikák kipróbálása és módszertani kísérletek számára a szokásosnál nagyobb lehetőséget nyújtott. Ezekről részben a jelen kötet is beszámol. A kutatás olyan lényeges módszertani vonatkozásáról, mint network-elemzési módszerek alkalmazása a politikai tömbök kapcsolathálózati mintáinak feltárása érdekében, a 2005-ös kötet tanulmányai adtak számot. A conjoint-elemzés bevonásáról a politikai tagolásban jelentős szerepet játszó ideológiai dimenziók viszonylagos súlyának feltárása érdekében – szintén a DKMKA égisze alatt – a 2005-ös Magyarország politikai évkönyvében közölt dolgozat szólt.

A projekt keretében azonban olyan adatbázisok is kialakításra kerültek, amelyek már túllépnek a survey-felvételek szokásos kérdőíves módszerein. A 2005-ös kötet jelentette meg annak a közvélemény-kutató intézetek pártpreferencia vizsgálati módszereiről végzett felmérésnek az eredményeit és módszertani dokumentációját, amelynek további feldolgozása már a társadalomkutatás szociológiája irányába mutathat. A kutatássorozat újabb – a jelen kötetben még nem megjelenő – eredménye ugyanakkor egy olyan területi alapú, aggregát adatbázis létrehozása, amely 1990-től 2006-ig terjedő választásstatisztikai eredményeket hasonló időszakra vonatkozóan részletes szociodemográfiai, kulturális adatsorokkal párosít az ország mintegy 3000 településére vonatkozóan, sok tekintetben az egyéni szintű megkö-

zelítés útján kevésbé lehetséges globális összefüggések feltárására adva módot.

A mostani tematika merítési hálója azonban túlmegegy a szóban forgó projekt metodológiai törekvésein, és a választáskutatás érvényességi és megbízhatósági problémáinak széles témakörében az ilyen kérdésekkel foglalkozó hazai szakemberek tágabb körét is megpróbáltuk bevonni. Voltaképpen a kutatássorozat magja is egyetemi és akadémiai kutatóhelyek és vezető közvélemény-kutató intézetek kiterjedtebb munkatársi gárdáját fogta át. A módszertani kötet tematikájának széles spektruma olyan további kutatók bevonását tette szükségessé, akik a survey-elemzés mellett a választáskutatás olyan területeinek szakemberei, mint a tartalomelemzés, szimuláció, az aggregát adatok és véleménykutatás együttes alkalmazása, az adatfelvételek jogi problémái, vagy olyan klasszikus metodológiai kérdések specialistái mint a mintavételből származó hibaforrások. Míg az előző kötet szinte kizárólag a projekt közvetlen résztvevőinek tanulmányaira épült, ezúttal a tervezett kötet anyagainak nagyobb részéhez külső szerzőket sikerült megnyerni, a kutatássorozat adatbázisát e tágabb kör rendelkezésére bocsátva.

A kötet első fejezete a mintavétellel összefüggő problémákat vizsgálja. Kitér az alkalmazott technikák olyan kényes pontjaira, mint a reprezentáció tényleges elérésének nehézségei és a kutatott problémák jellegétől függően maga a reprezentativitás realizálásának többtényezős jelensége. A különböző szociodemográfiai csoportok eltérő válaszadói magatartásáról is szó esik, nem utolsósorban az idősoros vizsgálatok egyik vezető eljárása, a panelfelvételek kitüntetett problémája, a lemorzsolódás kapcsán. Voltaképpen a kötet más fejezeteiben is felbukkannak a mintavétel olyan kérdései, mint a címlistás és egyéb módszerrel (például véletlen listás eljárással) készült felvételek összehasonlítása. A fejezet egy tanulmánya ugyanakkor átfogóan vizsgálja a vezető közvélemény-kutató intézetek mintavételi eljárásában meglévő különbségeit, és azok lehetséges következményeit az eredmények eltéréseit illetően.

A válaszolói magatartás különböző jellegzetességei, mint az eredmények torzításának egyik fő forrása kap hangsúlyt a pontosság problematikájának nem a mintavétellel, hanem a kérdezéssel, kontextushatásokkal, interjúszituációval foglalkozó következő fejezete során. A vélemények szándékos vagy félig-meddig öntudatlan elrejtése, a látencia problémája kerül a fejezet egyik tanulmányának előterébe. A véleményhiány, a preferenciák bizonytalansága, elmosódó jellege, változékonysága is napirendre kerül e blokk tanul-

mányain belül, különös tekintettel a választási prognózisok ebből eredő nehézségeire. A kérdőív szerkezete, kérdéseinek konkrét formája, sorrendje, a kontextushatás mint a torzítás további lehetséges forrása is külön elemzés tárgya. A fejezet záró tanulmánya a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedet, öt parlamenti választás időszakát tekinti át a választási előrebecslések pontosságának alakulása szempontjából, miközben kitér a választási eredmények és a prognózisok egybevetésének eltérő lehetőségeire, különféle mutatóira is.

A kötet harmadik fejezetének valamennyi tanulmánya túllép a hagyományos közvélemény-kutatói módszereken, és az empirikus társadalomkutatás szélesebb eszköztárát vonja be a választói magatartás elemzésébe. Ez a rész ízelítőt ad olyan újabb irányokból, megközelítési lehetőségekből, amelyek – akár a survey-kutatásokon belül, akár azokon túl – a választáskutatás további perspektíváit villantják fel. Ezek tárgyalása során ugyanúgy helyet kapnak az aggregát és egyéni véleményadatok együttes felhasználása, a társadalomtudományi kísérletek és szimulációs modellek, bizonyos public choice modellekre épülő megközelítések, mint azok a speciális módszertani problémák, amelyek a survey-technikákon belül a telefonos felvételek egyre szélesebb körű elterjedéséből adódnak.

Végül a kötet záró fejezete a választáskutatások határvidékéről olyan kérdéseket állít előtérbe, amelyek a választói magatartást befolyásoló tágabb társadalmi közeget különböző oldalakról befolyásolják. A választást megelőző médiatartalmakkal foglalkozó esettanulmány egy kifejezett módszertani problémát, a tartalomelemzésen belül a kvantitatív és kvalitatív eljárások kérdését is tárgyalja a tartalmi kiegyensúlyozottság mérésének szemszögéből. A hagyományos média mellett az újabb, interaktív formákra épülő kommunikációs válfajoknak a közvélemény alakulását (és annak mobilizációs mechanizmusait) illető megismerési lehetőségeket vizsgálja egy további esettanulmány, ezen belül a manipuláció lehetőségeire is fényt vetve. E fejezet egy olyan nagy fontosságú kérdéskört feszegető tanulmánnyal zárul, mint a közvélemény-kutatással és a róla való tájékoztatással kapcsolatos jogi és módszertani dilemmák. A fejezet a kötet egésze szempontjából olyan központi problémákat érint, mint a választáskutatás hagyományos és újabb formáinak lehetséges buktatói, vagy a közvélemény-kutatás prezentációjának különböző változatai a társadalmi kommunikáció rendszerén belül.

E széles spektrum ellenére a kötet tanulmányai nem fedik le a hazai választáskutatás valamennyi fontos megközelítését. Ennek ellenére bízunk

abban, hogy a kérdéskör szakértői – szociológusok, szociálpszichológusok, politológusok, a társadalomkutatás kvantitatív és kvalitatív technikái iránt érdeklődő szakemberek – számára újabb ösztönzést ad a módszertani kérdések iránti elmélyültebb, akár alapkutatás jellegű módszertani vizsgálódások irányában. Azt is reméljük, hogy a könyv egy szélesebb olvasói kört – újságírókat, egyetemi hallgatókat, a doktori képzés résztvevőit, sőt, a nagyközönségnek a politikai iránt leginkább érdeklődő rétegeit – is elér. S talán egy hozzáértőbb, kritikusabb közönség létrejöttéhez, ezen keresztül a politikai kultúra egy magasabb szintjének kialakulásához is segítséget ad.

Budapest, 2006. november 6.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert